

ŞEYH BEDREDDİN'İN CÂMIU'L-FUSÛLEYN ADLI ESERİNİN HANEFÎ FIKİH LİTERATÜRÜNE KATKISI: İBN ÂBİDİN ÖRNEĞİ

Ayhan HİRA¹

ÖZET

İbn Âbidin, Hanefi mezhebinin klasik tarzda eser veren son temsilcilerindendir. Meşhur eseri *Reddü'l-muhtâr* bu bağlamda önemlidir. Çünkü kendisinden önceki kaynakları ve mezhep içi işleyişi bütünüyle gösterme imkânına sahiptir. Şeyh Bedreddin, Osmanlı'nın ilk dönem fakihlerindendir. Mezhep birikiminin uygulama sahasındaki yöntemlerini göstermesi bakımından çok önemli olan ve bu sebeple başvuru kaynağı olarak görülen *Câmiu'l-fusûleyn* adlı eseri yazmıştır. Bu iki kaynağın iktibas açısından karşılaştırılması yoluyla, birincinin ikinci üzerindeki etkisi ortaya konacaktır. Böylece tarihi süreç içerisinde Şeyh Bedreddin'in çalışmalarının Hanefi mezhebine katkısı üzerinden hareketle yeni çalışmalar için bu kaynağa dikkat çekilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Bedreddin, Câmiu'l-fusûleyn, İbn Âbidin, Reddü'l-muhtâr, Hanefi, Mezhep

¹ Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

THE CONTRIBUTION OF SHEIKH BEDREDDIN'S WORK "CAMIU'L-FUSÛLEYN" TO LITERATURE OF HANAFI FIQH:
EXAMPLE OF IBN ÂBIDIN

ABSTRACT

Ibn Âbidin is one of the last representatives of Hanafi sect, who has given work in classical style. Raddu'l-mukhtâr his famous work is important in this context. Because, it has wholly opportunity to show previous sources before him and intra-sectarian operations. Sheikh Bedreddin is on of the first Ottoman's scholars. He wrote the book *Câmiu'l-fusûleyn* which is important because it shows methods of accumulation sect in field of application and for that reason it is considered as reference source. In terms of citation, by the compare this two sources, the effect of first on the second will be put forward. So it will be attracted attention to this source for new studies starting over contribution of Sheikh Bedreddin's works to Hanafi sect historical process.

Key Words: Sheikh Bedreddin, *Câmiu'l-fusûleyn*, Ibn Âbidin, Raddu'l-mukhtâr, Hanafi, Sect

GİRİŞ

Şeyh Bedreddin, Osmanlı tarihi içinde çok yönlü kişiliğiyle adından en çok söz ettiren şahsiyetlerden biridir. Küçük yaştan itibaren devrin ileri gelen âlimlerden çeşitli dersler okumuş, en üst seviyede tahsilini tamamlamış, müderris olmuştur. Bunun yanında tasavvufa yönelerek mürit, halife ve nihayet şeyh olmuştur. O dönemlerin meşhur "İbn Kâdî

Simavne"si aradan asırlar geçmiş olmasına rağmen bugün hâlâ Şeyh Bedreddin olarak önümüzde durmaktadır. Bütün bunlara Musa Çelebi'nin kazaskeri olarak bürokrasinin en üst seviyesinde görev yapmış olması eklendiğinde, bahsedilen çok yönlülüğün içinin ne denli doldurulmuş olduğu apaçık görülmektedir. Ne var ki, iktidar mücadelesinde Çelebi Mehmed'in galip gelmesi, siyasetin iç hareketlenmelerinde sürekli hareketli olmuş, ekonomik-sosyal hayatı belirleyici konumdan gelmiş Şeyh Bedreddin'in sonunu hazırlamıştır. Dönemin çalkantılı havası, tarihçilerin çelişkili anlatımları, bugünün ideolojik yaklaşımları, onun isyan gölgesinden çıkarılıp yeterince anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bütün bunlara rağmen içinden çıkıp geldiği fıkıh geleneği, onun kıymetini bilmiş, müellifler "Fakih Bedreddin"i eserlerinde sıkça iktibas etmişlerdir.

Câmîu'l-fusûleyn, Osmanlı dönemi fıkıh çalışmaları içinde en çok başvuru yapılan kaynaklar arasında yer alır.² Oysa günümüzdeki fıkıh ve fıkıh usulü çalışmalarında bu durum yeterince gözlemlenmemektedir. Arada bir kopukluk olmuş ve ilim geleneği bundan zarar görmüştür. Bu çalışma İbn Âbidin gibi son dönem geleneksel bir fakihin iktibasları üzerine kurulmuştur. Böylece Şeyh Bedreddin'in geleneksel ilim silsilesi içinde belli bir noktada kopmayıp son halkaya kadar varlığını sürdürdüğünü, bu eserin ne denli başucu kitabı olduğunu ve günümüz çalışmalarında dikkate alınması gerektiğini görmek mümkün olacaktır.

² Şükrü Özen tarafından yapılan ve sahasında günümüzün en kapsamlı literatür araştırmasını oluşturan "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü" adlı çalışmada, Şeyh Bedreddin'in bu eserinin fetva literatüründe iktibas yapılan kaynakların başında geldiği ifade edilmektedir. Bkz. Özen, Şükrü, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", *TALİD*, İstanbul 2005, c. 3, sy. 5, s. 348.

A. Hanefi Fıkıh Literatürüne Bakış

Hanefi fıkıh literatürü Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin görüşleri etrafında oluşmuştur. Ebû Hanîfe'nin başta gelen öğrencilerinden İmam Muhammed'in *zâhirürrivâye* eserleri, eğitim ve bilhassa kadılıkla meşgul olup³ uygulamanın içinde yer alan sonraki fakihler tarafından geliştirilmiştir. Uzun zaman süren bu gelişim süreci, öncekiler-sonrakiler ayrımının yapılmasında etkili olmuş, mütekaddimîn- müteahhirîn ve selef-halef şeklinde zamana bağlı,⁴ şeriatta müctehid, mezhepte müctehid, meselede müctehid, ashâbü't-tahrîc, ashâbü't-tercîh, ashâbü't-temyîz şeklinde kişi yetkinliğine bağlı tasnifler yapılmıştır.⁵

Hicri III. (IX.) yüzyılın sonuna kadar yaşayanlara "mütekaddimîn" denmiş; Ebû Hanîfe (ö.150/767), Ebû Yusuf (ö.182/798), İmam Muhammed (ö.189/804), İmam Züfer (ö.158/774) gibi öğrencilerine "selef", İsa b. Ebân (ö.220/836), Muhammed b. Semâa (ö.223/847), Hilâl b. Yahya (ö.245/859) gibi sonrakilere "halef" adı verilmiştir. Bir bölgede belirli bir fakihin etrafında toplanan veya benzer fikhî tercihlere sahip bulunan fakihler gurubunu tanımlayan "meşâyih" dönemi, mütekaddimîn'in son devresini ve klasik dönemin başlangıcını ifade etmiş, ilm-i hilaf, cedel, ilk klasik eserler bu dönemde ortaya çıkmış, buldukları

³ Özellikle Ebû Yusuf'un Abbasi halifesi Harun Reşid tarafından kadilkudat olarak atanmasından sonra Hanefi mezhebinin büyük nüfuz kazanması ve bunun mezhebin yayılmasındaki rolü hakkında bkz. Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, trc. Osman Keskiöglü, Konya 1981, s. 501; Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul 1989, s. 244.

⁴ Kaya, Eyüp Said, "Mütekaddimîn ve Müteahhirîn", *DİA*, XXXII, s. 188.

⁵ İbn Âbidîn, *Mecmûatü'r-resâil*, (bir ciltte iki cüz), ty.,yy., s. 11. Altılı taksim için bkz. Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, Beyrut 1998, s. 23. Hanefi fakihlerin altılı ya da yedili şekilde taksimine yönelik tenkitler hakkında bkz. Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usulü*, İstanbul 1992, s. 314-315.

bölgeye nispet edilerek fakihler “meşâyihu Belh”, “meşâyihu Buhara”, “meşâyihu Irak” şeklinde isimlendirilmişlerdir.⁶

Seleften ve haleften rivayet edilen mezhep birikimi ilk olarak Tahâvî'nin (ö.321/933) *el-Muhtasar*, Hâkim eş-Şehîd el Mervezi'nin (ö.334/945) *el-Kâfi* ve Kerhî'nin (ö.340/952) *el-Muhtasar* adlı eserlerinde özetlenmiştir. Söz konusu birikim, Ebû Tâhir ed-Debbâs (ö.322/933), Kerhî (ö.260/873), Ebû Ali eş-Şâşî (ö.344/ 955) ve Ebû Bekir el-Cassâs (ö.370/981) çizgisini takip ederek Irak bölgesinde, Hâkim eş-Şehîd (ö.241/855), Ebû Ca'fer el-Hinduvânî (ö. 362/973) ve Ebü'l-Leys es-Semerkandi (ö. 373/983) çizgisini takip ederek Mâverâünnehir bölgesinde yayılmıştır.⁷

Hanefi mezhebi V. ve VI. (XI ve XII.) yüzyıllarda esas şeklini almış, yayılmasını büyük ölçüde tamamlamış durumdadır. Bu dönemde pek çok sayıda eser yazılmıştır. Örneğin, Kudûrî (ö.428/1037), Debbûsî (ö.430/1039), Nâtîfî (ö.446/1054), Şemsüleimme el-Halvânî (ö.448/1050), Ebü'l-Hasan es-Suğdî (ö.461/1069), Fahrülişlâm el-Pezdevî (ö.482/1089), Ebû Bekir Hâherzâde (ö.483/1090), Şemsüleimme es-Serahsî (ö.483/1090), Ebû Bekir el-Hasîrî (ö.500/1107), Kâsânî (ö.587/1191), Kâdîhan (ö.592/1196) ve Burhâneddin el-Mergînânî (ö. 593/1197) gibi fakihler usul ve fûru alanında eserler vermişlerdir. İlk dönemde ilkeleri tespit eden, klasik dönemde bunları olabildiğince açıklayan eserler, bundan sonraki dönemde muhtasar-şerh-hâşiye türünde yazılmıştır. Örneğin, Ebü'l-Fazl Abdullah b. Mahmûd el-Mevsîlî (ö.683/1284), Muzafferüddin İbnü's-Sââtî (ö.694/1295) Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö.710/1310), Şeyh Bedreddin

⁶ Meşâyih için bkz. Bardakoğlu, Ali, “Hanefi Mezhebi”, *DİA*, XVI, 9.

⁷ Bölgelere göre isimlendirme için bkz. Bardakoğlu, Ali, “Hanefi Mezhebi”, *DİA*, XVI, 9.

(ö.820/1417), Molla Hüsrev (ö.885/1480), İbrahim b. Muhammed el-Halebî (ö.956/1549), İbn Nüceym (ö.970/1562), et-Timurtâşî (ö.1004/ 1595), Şurunbulâfî (ö.1069/1658), el-Haskefî (ö.1088/1677), İbn Âbidîn (ö.1252/1836) gibi.⁸

İbn Abidin, burada zikredilenler ve zikredilmeyenlerle birlikte hemen bütün kaynaklara başvurmuştur. Bu kadar kaynak içinden *Fusuleyn*'in seçilmesi, Şeyh Bedreddin'in özel konumuyla ilgilidir. Bilindiği gibi siyaseten asılmış ama eserleri başucu kaynağı olmuştur. Hanefi mezhebinin klasik tarzdaki son fakihlerinden biri olan İbn Âbidin'in bu kadar çok başvurması, onun mezhep literatürü içinde saygın bir yeri olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

B. Câmîu'l-Fusûleyn'in Kendisinden Sonraki Literatüre Katkısı

Şeyh Bedreddin'in Câmîu'l-fusuleyn adlı eserinin kendisinden sonraki Hanefi mezhep literatürüne katkısı hakkında yapılan tarama çalışmasında genel bir fikir vermek amacıyla *Bahru'r-Râik* (İbn Nüceym), *el-Eşbâh ve'n-nezâir* (İbn Nüceym), *Ğamzü uyûni'l-basâir fi şerhi'l-eşbâh ve'n-nezâir* (Ahmed b. Muhammed el-Hamevî), *Fetavây-ı Hindiyye* (Heyet), *Mecmeu'l-enhur* (Damad Efendi), *Şerhu'l-Mecelle* (Ali Haydar) adlı eserlere bakıldığında Câmîu'l-fusuleyn'den çok sayıda iktibas yapıldığı görülmektedir. Buna göre örneğin İbn Nüceym'in, *Bahru'r-Râik* adlı eserinde "kitâbu'n-nikah" 15, "kitâbu't-talak" 36, "kitâbu'l-lukata" 3, "kitâbu's-şirket" 1, "kitâbu'l-vakf" 12, "kitâbu'l-bey" 55, "kitâbu's-sarf" 2, "kitâbu'l-kefalet" 5, "kitâbu'l-kadâ" 22, "kitâbu's-şehâdet" 13 olmak üzere en az 164 iktibas vardır. Aynı müellifin *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserinin

⁸ Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, s. 262, 278 vd.

de bir öncekinde olduğu üzere çeşitli başlıklardaki iktibas sayısı 27 adettir. Haskefi'nin *Dürri'l-muhtâr*'ında 41, *Fetava'l-hindiyye*'de 12, Şeyhizade Damad Efendi'nin *Mecmeu'l-enhur*'da 12, Hamevi'nin *Ğamzü Uyûni'l-basâir*'inde 144 kez iktibas yapıldığı görülmüştür.

İbn Abidin'in *Reddü'l-muhtar* adlı eserindeki iktibaslardan hareketle Şeyh Bedreddin'in *Câmîu'l-fusuleyn* adlı eserinin Hanefî mezhep literatürüne katkısı hakkında sonuçlara ulaşılabilecek olan bu çalışmada, söz konusu eserde diğerlerine oranla oldukça fazla sayıda iktibas yapılmış olduğu görülmektedir. Sayısı takriben altı yüze (600) ulaşan bu iktibaslar, *Câmîu'l-fusuleyn*'in Hanefî fıkıh literatürünün diğer kaynaklarına katkısı üzerine yapılacak çalışmalara zemin oluşturacaktır.

C. Şeyh Bedreddin ve Câmîu'l-Fusûleyn

Şeyh Bedreddin'in asıl adı, Bedreddin Mahmûd b. İsrâil b. Abdülazîz'dir. 760/1359 yılında babasının komutanlık ve kadılık yaptığı Edirne civârındaki Simavna kalesinde doğmuştur. Şeyh Bedreddin'in tahsil hayatı, babasından aldığı derslerle Edirne'de başlamış, Bursa, Konya, Mekte, Kahire gibi çeşitli ilim merkezlerinde devam etmiştir. Böylece yüksek tahsilini tamamlayan Şeyh Bedreddin, Memluk Sultanı Seyfeddin Berkük'un oğlu Ferec'e muallimlik yapmış, Musa Çelebi'nin verdiği kazaskerlik görevini yürütmüştür. Şeyh Hüseyin Ahlâfî vasıtasıyla tasavvuf okumuş, şeyh olmuştur. Ancak onun tasavvuf anlayışı hakkında görüş birliğine varılamamıştır. Aynı şekilde padişaha isyan meselesi de aydınlatılamamıştır. İsyân eylemini kabul eden Osmanlı kaynaklarına göre o bir âsîdir. Cumhuriyet dönemi resmî tarihçilerinin çoğu da bu görüştedir. Diğer bir gurup Osmanlı kaynağında ise, onun iftiraya kurban gittiği anlatılmaktadır ve günümüz araştırmacılarından bazıları da bu görüşü

paylaşmaktadır. Bu arada onun, peşin kabullerden hareketle ideolojik söylemlere malzeme yapıldığı da görülmüştür. Şeyh Bedreddin'le ilgili hemen her konuda olduğu gibi, yargılanması ve idamı hakkında da aynı belirsizlik sürmektedir. Sonuçta, “kanının helâl, malının haram olduğu” yönündeki fetvanın verilmesiyle, “isyan (bağy)” suçu sabit görülmüş ve 820/1417 veya hemen sonrası bir tarihte Edirne'deki Serez çarşısında bir dükkânın önünde asılarak idam edilmiştir.⁹

Câmiu'l-fusûleyn, Şeyh Bedreddin'in Edirne'de Musa Çelebi'nin kazaskerliğini yaparken Ebü'l-Feth b. Ebûbekir el-Merginânî es-Semerkandî'nin (ö.651/1254) *Fusûlü'l-İmâdî* ve Muhammed b. Mahmûd el-Üstrûşenî'nin (ö. 636/1239) *Fusûlü'l-Üstrûşenî* isimli eserlerinin muhtasar tarzda derlemesiyle oluşturduğu bir muamelat ve muhakeme usulü kitabıdır. Eserin, h.1300 tarihli Mısır baskısının yanında, çok sayıda yazması vardır.¹⁰ Kırk fasıldan meydana gelen eserin ilk on altı faslı kazâ ve muhâkemeye, diğer fasılları ise muâmelâta ilişkin konulara aittir. Eserin ilk onaltı faslının doğrudan, geriye kalan diğer fasılların dolaylı olarak

⁹ Şeyh Bedreddin hakkında bkz. İbn Arabşâh, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. İbrâhîm ed-Dımaşkî (ö. 854/1450) *Ukûdü'n-nâsiha* (et-Temîmî, Taqiyyüddîn b. Abdilkâdir, *et-Tabakâtu's-seniyye fi terâcîmi'l-fukahâi'l-Hanefiyye* içinde), Süleymaniye Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Bölümü, nr. 1609, v. 284a; Gölpınarlı, Abdülbaki, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul 1966, s. 3; Halil b. İsmail, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin Menâkibi* (haz. Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), İstanbul 1967, s. 6-7; Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman* (nşr. Nihal Atsız, İstanbul 1949, s. 153; Mehmed Neşri, *Kitâbı-Cihannümâ* (nşr. Faik Reşit Unat, Mehmed Altay Köymen, Ankara 1957, II, 541; Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye* (thk. Ahmet Subhi Furat, İstanbul 1985, s. 50; Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmânî* (haz. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Ramazan Tosun, İstanbul 1996, II, 10; Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi (OT.)*, Ankara 1988, I, 360.

¹⁰ Yazmalar için bk. Süleymaniye Ktp., Damat İbrahim Paşa bl., nr. 418, 502, 503, 504, 505, Bağdatlı Vehbi Efendi bl., nr. 582, 583, Fatih bl., nr. 1558, 2288, Lâleli bl., nr. 1252, Hacı Mahmûd Efendi bl., nr. 968, Veliyyüddin Efendi bl., nr. 1066, 067.

yargı hukukunu ilgilendirmesi ve yazıldığı zaman dilimi içinde eserin müellifinin Edirne'de saltanatını ilan eden Musa Çelebi'nin kazaskerliğini yapıyor olması, dönemin hukuk ve yargı anlayışı çerçevesinde bakıldığında *Câmîu'l-fusuleyn*'in mahkeme işlerinde kullanılmak üzere yazılmış bir hukuk kitabı olduğu söylenebilir. Hanefî mezhebinin güvenilir kaynaklarına dayanarak yazılmış olması, eserin başvuru kaynağı olmasında rol oynamıştır. *Câmîu'l-fusuleyn*, özellikle Hanefî mezhebinin ilk üç imamının görüşlerinin delilleriyle birlikte verilmesi, bu delillerin yorumlanmasından doğan görüş ayrılıklarının sebeplerini bulma gayreti, sadece görüşlerin nakledilmeyip mezhep içinde tercih yapılması gibi özelliklerin yanında, kimi zaman bazı görüşlerin eleştirilmesi ve özellikle Şeyh Bedreddin'in kendi kanaatlerinin belirtilmesi bakımından önemli ve özgün bir yere sahiptir. *Câmîu'l-fusûleyn*'de muâmelât ve yargılama hukuku alanlarındaki kazâ ve fetva meselelerinin bir tür hukuk kodu gibi sistemli ve özet bir şekilde incelenmiş olması sebebiyle, uzun süre müftü ve kadıların müracaat kitabı olmuştur. Süleyman b. Ali el-Karamânî'nin (ö. 924/1518) *el-Es'iletü ve'l-ecvîbetü li-Câmîi'l-fusûleyn*,¹¹ Zeynüddîn İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *Haşiyetü alâ Câmîi'l-fusûleyn*¹² ve Nişancızâde Muhammed b. Ahmed'in (ö. 1031/1622) *Nûru'l-ayn fi ıslâhı Câmîi'l-fusuleyn*¹³ ve Hayreddîn er-Remlî'nin (ö. 1081/1670) *el-Leâliü'd-dürriyye*

¹¹ Bu eser, Süleymaniye Ktp., Turhan Vâlide Sultan bl., nr. 97'de kayıtlı olup, 102 varak ve 21 satırdan meydana gelmektedir.

¹² Bu eser, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi bl., nr. 610'da kayıtlı olup, Zeynüddîn İbn Nüceym'in oğlu Ahmed tarafından, babasının yazdığı hâşiyenin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş küçük hacimli (66 varak) bir çalışmadır.

¹³ Bu eser, Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi bl., nr. 127'de Eserin baş tarafında 3 sayfa halinde rumuzlar, 36 sayfa ayrıntılı fihrist bulunmaktadır ve eser toplam 416 varaktan oluşmaktadır.

*fi'l-Fevâidi'l-hayriyye*¹⁴ isimli eserleri bilinen şerh çalışmalarıdır.

D. İbn Âbidin ve Reddû'l-Muhtar Adlı Eseri

Asıl adı Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdulazîz b. Ahmed b. Abdurrahîm ed-Dımaşkî olan İbn Abidin, 1784 yılında Dımaşk'ta doğmuş ve 1836 tarihinde yine aynı yerde vefat etmiştir. İbn Abidîn küçük yaşta hafız olmuş, o zamanın şeyhu'l-kurrası olan Said el-Hamevî'den ve onun ardından Muhammed Şakir el-Umeri el-Akkâd'dan çeşitli dersler almıştır. İbn Âbidîn, hocası el-Akkâd'dan ve hocasının büyük talebesi Muhammed Saîd el-Halebî eş-Şâmî'den *el-Bahru'r-Râik* ve bazı şerhleriyle beraber *el-Hidâye* adlı eseri okumuştur. Yine bu hocası yoluyla Kadirî tarikatına giren İbn Âbidin, çeşitli hocalardan tasavvuf dersi almıştır. İbn Abidîn fakih ve mutasavvıf yönü olan, geçimini ortaklaşa yürüttüğü ticaret ile temin eden, geceleri te'lif, gündüzleri de tedris ile uğraşan bir alim portresine sahiptir. O, 19. asrın büyük muhakkik ulemasındandır ve arkasında bıraktığı talebeleri devrin ileri gelen âlimleri olmuştur.

İbn Abidîn'in başlıca eseri, et-Timurtâşî'nin (ö.1004/ 1595) *Tenvîru'l-Ebsâr* adlı eserine el-Haskefi'nin (ö.1088/1677) *ed-Dürrü'l-Muhtâr* adıyla yaptığı şerh üzerine yazmış olduğu *Reddu'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr* adlı haşiyesidir. Bu eser *Hâşiyetü İbn Abidîn* adıyla da bilinmektedir. İbn Âbidîn, bu eserde güvenilir sayılan çok sayıda kaynaktan istifade etmiştir.¹⁵ İbn Âbidin'in oğlu Alâuddîn Muhammed

¹⁴ Bu hâşiye, Hayreddîn er-Remlî'nin (ö. 1081/1670) *Câmiu'l-fusûleyn* kenarına yazdığı notlara dayanmaktadır. Necmeddîn er-Remlî babasının notlarını temize çekmiş ve ona bu adı vermiştir. Bk. er-Remlî, a.g.e., I, 13 (*Câmiu'l-fusûleyn* ile birlikte).

¹⁵ İbn Âbidin'in kullandığı kaynaklar hakkındaki bizzat kendi ifadeleri için bkz. *Reddû'l-muhtâr*, IV, 118.

(ö.1306/1889) tarafından bu eser üzerine *Kurretü Uyûni'l-Ahyâr li-Tekmileti Reddi'l-Muhtâr* adıyla bir tekmile yazılmıştır.¹⁶

E. Câmîu'l-Fusûleyn'in Reddü'l-Muhtar'a Katkısı

İbn Âbidin'in iktibasları incelendiğinde *Câmîu'l-Fusûleyn*'in onun tarafından çok iyi mütalaa edildiği görülmektedir. *Reddü'l-muhtar* boyunca ele alınan meselelerdeki açıklamalar kimi zaman doğrudan *Câmîu'l-fusûleyn*'e dayandırılarak, kimi zaman başka eserden yapılan alıntılar bu eser tarafından teyit edilerek okuyucuya sunulmaktadır. Bizzat İbn Âbidin'in kendisi "Bu, İbn Kâdî Simâve'ye ait muteber bir kitaptır"¹⁷ diyerek kaynak olarak kullandığı eserin niteliğini ifade etmektedir. Çoğunlukla durum böyle olmakla birlikte, bazen Şeyh Bedreddin'in ifadeleriyle İbn Âbidin'in açıklamaları arasında farklılık olduğu göze çarpmaktadır. Zaten İbn Âbidin'in bizzat kendisi böyle bir durumla karşılaştığında diğer kaynaklara başvurmak suretiyle mevcut ihtilafı geniş bir kaynak yelpazesi içinde ortaya koymaktadır. Öte yandan klasik bir fıkıh kitabının sistematiği göz önüne alındığında, ibadetler bir yana bırakılacak olursa, muamelatın hemen bütün başlıklarında *Câmîu'l-fusûleyn*'in adı geçmektedir. *Câmîu'l-fusûleyn* muamelat ve kaza/yargı (muhakeme usulü) meselelerinden bahseden bir eser olduğu için bu eserden yapılan alıntılarının da

¹⁶ İbn Âbidin'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Alâuddin Muhammed, *Kurretü Uyûni'l-Ahyâr li-Tekmileti Reddi'l-Muhtâr*, Bulak 1299/1882, s. 6; el-Bağdâdî, İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsaru'l-Musannifin*, İstanbul 1951-1955, II, 388; Brockelmann, *Supplementband*, Leiden 1937-1942, II, 428; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Dimeşk 1957, IX, 77; Mehmet Zihni, *Kitâbu't-Terâcim*, İstanbul 1304, s. 90-91; Sarkis, Yûsuf İlyas, *Mucemu'l-Matbaâti'l-Arabiyye ve'l-Muarrebe*, Kahire 1928, I, 152; Zirikî, Hayruddin el-Alâm, *Kâmusu Terâcimi li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Mustarabin ve'l-Müsteşrikin*, Beyrut 1969, VI, 267.

¹⁷ İbn Âbidin'in, *Reddü'l-Muhtâr*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1421/2000, I, 237.

sözü edilen başlıklarla alakalı olması doğaldır. Nitekim İbn Âbidin'in yaptığı iktibaslar da bu doğrultudadır.

1. İktibas Bakımından Katkılar

1.1.. Doğrudan İktibas Yöntemi

Doğrudan nakilden maksat, İbn Âbidin'in ele aldığı meseleyi bizzat *Câmiu'l-fusûleyn*'den aktarmasıdır. Müellifine nispetle "*Câmiu'l-fusûleyn* sahibi bu konuda şöyle demiştir" ya da "*Câmiu'l-fusûleyn*'de şöyle demiştir" tarzındaki ifadelerle müellife, vurgu yapılmıştır. "*Câmiu'l-fusûleyn*'de şöyledir/şöyle denir" ifadesinde olduğu üzere kaynağa yapılan vurgunun örneği verilmiştir. İbn Âbidin'in doğrudan iktibas yöntemini iki alt başlıkta göstermek mümkündür. Birincisi, "*Câmiu'l-fusûleyn*+mesele" şeklindedir. Bu yöntem genellikle "*Câmiu'l-fusûleyn*'de şöyledir/demiştir" tarzında kullanılmıştır. İkincisi "mesele+ *Câmiu'l-fusûleyn*" şeklindedir. Bu yöntemde önce mesele verilmekte sonunda da kaynak olarak eserin adı zikredilmektedir.

"Kitabu'l-îda (emanet kitabı)" başlığında icap-kabul hakkında bilgi verilirken "Bir kimse bir kumaş getirerek diğerinin yanına bıraksa, o da hiçbir şey söylemese, o şey onun yanında emanet olur. Bu da fiilen icaptır" şeklindeki ifade, "konuşmaksızın alıp vermek suretiyle icap" biçiminin örneği olarak sunulmaktadır. "Hiçbir şey söylemeden ilh..." diyerek meseleye işaret eden İbn Âbidin, kumaşı getiren kimseye diğerinin "Ben emanet kabul etmiyorum" demesi halinde tazmin sorumluluğunun olmayacağını söylemektedir. Çünkü her ne kadar susması örfen kabul etmesi anlamına gelse de, açıkça reddettiği için örfen kabul olmamaktadır. İbn Âbidin meseleyi bu şekilde ortaya koyduktan sonra iktibasa başlamaktadır:

“Câmîu'l-Fusûleyn sahibi şöyle der: Ben derim ki, bu mesele, birisi sığır çobanına bir başkasıyla bir sığır gönderse, çoban elçiye “bunu kabul etmiyorum, sahibine geri götür” dese, o da götürse, çobanın emanetçi olmadığına delâlet eder. Uygun olan çobanın burada zâmin (tazmin sorumlusu) olmasıdır.”¹⁸

İbn Âbidin, “Câmîu'l-fusûleyn+mesele” yöntemi gereğince “Câmîu'l-fusûleyn'de şöyledir” ve “Câmîu'l-fusûleyn'de şöyle demiştir” biçimindeki ifade tarzlarını sıklıkla kullanmaktadır. Örneğin, kişinin tanınmasını sağlayacak özellikler sıralanırken kişinin babasının ve dedesinin adlarının, kişinin bulunduğu yerin adının gereklilik esasına göre yerleştirildiği görülmektedir. Burada mesele, eğer tanınmıyorlarsa babanın ve dedenin adının zikredilmesinin gerekli olmadığıdır. Çünkü önemli olan, harflerin çoğaltılması değil, tanımlamaktır. İbn Âbidin, bu girişten sonra

“Camiu'l-Fusuleyn'de şöyle demiştir: Buna göre göz önünde bulundurulması gereken husus, her ne şekilde olursa olsun karışıklığı gidermek ve tanımını sağlamaktır.”¹⁹

¹⁸ Bkz. Reddül-muhtar, VIII, 330; Câmîu'l-fusûleyn, II, 78. Bu yöntemin diğer uygulama örnekleri için bkz. Reddül-muhtâr, III, 847; IV, 521; V, 544, 546; VII, 195, 324, 411, 492; VIII, 123, 437.

¹⁹ İbn Âbidin, Reddül-muhtâr, VII, 79. Diğer örnekler için bkz. a.g.e., III, 73, 103, 167, 297, 318, 328, 386, 450, 452, 465, 529, 618, 719, IV, 175, 223, 377, 416, 480, 535, V, 115, 122, 149, 161, 193, 249, 529, VI, 66, 183, 526, 593, 708, VII, 40, 96, 207, 304, VIII, 80, 169, 243, 495.

İbn Âbidin, “mesele+ *Câmiu'l-fusûleyn*” yönteminde meseleyi *Câmiu'l-Fusuleyn*'den aktarmakla birlikte, önce olayı vermekte ve ardından kaynağı zikretmektedir:

“Bedelli boşama (hulu') konusunda kadın ve erkek anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Erkek bu sözle yapılan boşamanın iki kez olduğunu, kadın ise bu sözün üç kez söylendiğini iddia etmektedir. Bir görüşe göre kocanın sözü kabul edilir. Diğer görüşe göre şayet evlilikten (tezevvüc) sonra ayrılığa düşmüşler ve kadın üç kez hulu' sözüyle yapılan boşamadan sonra gerçekleştiği için bu evliliğin caiz olmadığını söylemiş, koca da bunu inkâr etmişse, kocanın sözü kabul edilir. İddet süresi içindeyken veya süre bittikten sonra anlaşmazlığa düşmüşler de koca bu iddetin ikinci boşamanın iddeti, kadın ise üçüncü boşamanın iddeti olduğunu söylemişse kadının sözü kabul edilir. Bu durumda nikâh helal olmaz. *Câmiu'l-fusûleyn*”²⁰

1.2. Dolaylı İktibas Yöntemi

Dolaylı yöntemden maksat, İbn Âbidin'in ele aldığı meseleyi *Câmiu'l-fusûleyn*'den aktardığını söyleyen başka bir kaynaktan iktibas etmesidir. O, bunu yaparken uygulamanın kendi içinde çeşitli şekillerde yapıldığı görülmektedir. Dolaylı naklin yapıldığı kaynakların her zaman

²⁰ İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, III, 450. Diğer örnekler için bkz. *a.g.e.*, III, 69, 123, 388, 397, 440, 450, 461, IV, 331, 455, 498, 560, V, 34, 47, 393, 418, 534, VI, 92, 215, 512, 772, VII, 223, VIII, 172.

için açıkça Şeyh Bedreddin'e vurgu yaptığını söylemek mümkün olmamaktadır. Böylesi hallerde "falan kitabın Câmiu'l-fusûleyn'den aktardığına göre" gibi ifadelerle İbn Abidin vurguyu kendisi yapmaktadır. Bu yöntemde en çok kullanılan ara kaynak İbn Nuceym'in (ö.970/1562) *el-Bahrü'r-Râik* adlı eseridir:

*el-Bahr'da Câmiu'l-fusûleyn'den naklen şöyle demiştir: Talakı kadına tefviz etmek, bir görüşe göre kocanın azletme yetkisine sahip olduğu bir vekâlettir. Doğrusu, kocanın buna sahip olamamasıdır."*²¹

Bu yöntemde ikinci sırada çok başvurulan dolaylı ara kaynak Hayruddin er-Remlî'nin (ö.1081/1671) *el-Leâliü'd-Dürriyye fi'l-Fevâidi'l-Hayriyye (Hâşiyetü Câmiü'l-Fusûleyn)* adlı eseridir:

"er-Remlî'nin hâşiyesinde *Camiu'l-fusuleyn'den naklen bildirdiğine göre bir adam Farsça bir söz söyler de bu söz, 'Şöyle yaparsam seninle benim aramızda şeriatın kelimesi câri olsun' manasına gelirse, bununla talâka yeminin sahih olması gerekir. Çünkü bu söz onların arasında yemin hususunda âdettir."*²²

²¹ İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, III, 316. Diğer örnekler için bkz. *a.g.e.*, III, 317, 330, 389, IV, 277, 454, 574, 592, V, 8, 14, 35, 100, 413, 417, 445, 454, 544, VI, 741, VII, 34, 375, 412, VIII, 14.

²² Bu konuda genel kural Farsçada talâk için kullanılan kelimelerin sarîh sözler olmasıdır. Bu sözlerle niyetsiz talâk vâki olur. Hem talâkta hem başkasında kullanılanların hükmü ise, Arapça'nın kinayelerinin hükmü gibidir. "Ben derim ki" şeklinde söze başlayan İbn Abidin, bu sözle yeminin sahih olmamasını zahir görüş olarak belirtmiş, "Ben her ne zaman şöyle yaparsam şöyle olsun" diyerek edilen yeminin üç muallâk talâk sayılması şöhrret bulmuş olmasına rağmen bunu batıl, avam taifesinin saçmalaması olarak görmüştür. Bkz. İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, III, 247. Diğer örnekler için bkz. *a.g.e.*, I, 171, III, 242, 247,

1.3. Karma Yöntem

İbn Abidin burada anlatılacak olan karma yöntemde, meselenin başında veya sonunda dayandığı kaynağı zikrettikten, diğer bir ifadeyle başka kaynaktan aktardığı bilgiden sonra “*Câmiu'l-fusûleyn*’de de böyledir” demektedir. Böylece tekrara düşmeden zikrettiği pek çok kaynağı *Câmiu'l-fusûleyn* ile teyit etmektedir:

“Bir kadın peşin ve vadeli mehrini aldıktan sonra kocasıyla başka bir yere yolculuğa çıkar. Kocası onu başka bir yere götürmemiş, kendi bölgesinde ikamet ettirmişse, vadeli mehre razı olmuştur. Ancak gurbete çıkaracaksa buna razı olmaz. *Bahır*’da zikredildiğine göre muaccel mehri aldığı anda fetva, onunla yolculuğa çıkabileceği yönündedir. *Câmiu'l-fusûleyn*’de de böyledir.”²³

Söz konusu teyit sadece bu eserle yapılmamakta, bazen birden fazla kaynağa başvurulmakta ve *Câmiu'l-fusûleyn* bunların arasında anılmaktadır. İbn Abidin’in pek çok uygulama örneğinden biri miras kitabında geçen “iki kişinin davası” meselesidir:

“İki kişi, bir kadının ölümünden sonra onun kendi nikâhlısı olduğuna dair delil getirmekte fakat tarih gösterememekte veya her ikisinin gösterdiği tari-

IV, 597, V, 110, 114, 125, 417, 492, VII, 422, VIII, 430. Bunun dışında Ebussuud’dan da (ö.982/1574) bir dolaylı nakil örneği bulunmaktadır: قوله (ورثه) أي المقر له ويكون مقتضرا عليه ولا يتنقل إلى فرع المقر له ولا إلى أصله لأنه بمنزلة الوصية أبو السعود عن جامع الفصولين Buna göre lehine ikrarda bulunulan, ikrar konusunda özgülenmiş olur. İkrar konusu, alacaklının furuuna ve usulüne intikal etmez. Çünkü vasiyet konumundadır. Bkz. İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, VIII, 186.

²³ İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, III, 146. Diğer örnekler için bkz. *a.g.e.*, III, 136, 158, 177, 321, IV, 497, V, 49, 92, V, 369, 533, VII, 97, VIII, 34, 68, 396.

hin aynı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda kadının nikâhının her ikisine ait olduğuna hükmedilir ve bunlardan her biri kadının mehrinin yarısını verir. Kadın ölünce bir kocanın mirasını alır. Kadın bir çocuk doğurduğunda nesebi her ikisinden de sabit olur. Dolayısıyla o çocuk her ikisinden de tam bir evlat mirası alır. Ama adamların her ikisi, o çocuktan bir tek baba mirası alır. *Hülâsa*'da da böyle denilmektedir. *Münyetü'l-Müfti*'de de bu konuda ikrara itibar edilemeyeceği söylenmiştir. Bunun benzeri *Camiu'l-Fusuleyn*'de de vardır.”²⁴

2. Kabul-Tenkit Bakımından Katkılar

İbn Abidin'in ifadeleri incelendiğinde iktibasların çoğunun kabul ve teyit doğrultusunda olduğu sonucuna varılır. *Reddü'l-muhtâr*'dan seçtiğimiz örnek meselede bir kişi karısına “أمرك بيدك (emruki bi yediki/talak yetkisi elindedir)” diyerek yetki vermektedir. *Câmîu'l-fusuleyn*'de aynı meselenin geçtiği yerde bu kişi şayet “dilediğin zaman talak yetkisi elindedir” şeklinde yetkiyi verirse, kadının her ne zaman isterse o mecliste veya daha sonra boşanmayı seçme hakkının olduğu söylenmektedir. Bu ibareden sonra kadının bir kerede tek talaktan fazlasına yetkili olmadığı bilgisi verilmektedir. Aynı kanaati paylaşan İbn Âbidin, “*Câmîu'l-fusûleyn*'deki dediğimize delalet etmektedir” diyerek görüşünü destek-

²⁴ İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 770. Diğer örnekler için bkz. *a.g.e.*, III, 53, 158, 387, 464, 846, IV, 224, 294, 414, 510, V, 19, 23, 36, 90, 130, 192, 230, 257, 278, VI, 283, 660, 770, VII, 362, VIII, 10, 64, 120, 436.

lemiştir.²⁵ Diğer bir örnekte destekleme vurgusu daha güçlüdür. Bu örnekte mesele, “vakıfta tasarrufta bulunan mütevellinin kim tarafından tayin edilmiş olduğu”dur. *Câmiu'l-fusûleyn*'e göre vasi ya da mütevellî, hâkim tarafından tayin edilmişse, en sağlam yol, vasi ve mütevellî tayin etme yetkisine sahip bir hâkim tarafından atandıklarının sukuka ve sicillere yazılmasıdır. Sadece hâkim tarafından tayin edildiğinin yazılması halinde, söz konusu yetkiye sahip olmayan bir hâkim tarafından atanmış olma ihtimali söz konusudur. İbn Âbidin burada “*Câmiu'l-fusûleyn*'deki dediğimizi teyit etmektedir” diyerek bahsedilen vurguyu yapmaktadır.²⁶ Sıklıkla başvurulacak destek yöntemlerinden biri “*Câmiu'l-fusûleyn*'deki şu ifadeden dolayı” tarzındadır. Örneğin, İbn Âbidin'in ifadesine göre iki ortakta biri kaybolduğunda hazır bulunan ortak araziye eker ve bu ziraat arazinin değerini düşürürse, gasp etmiş sayılması mümkündür. Çünkü *Câmiu'l-fusûleyn*'de şöyle denmiştir: Araziye faydası olacağını, zarar vermeyeceğini biliyorsa arazinin tamamını ekebilir. Kaybolan ortak geldiğinde arazinin tamamından yararlanabilir.”²⁷ Bu hususta en çok karşılaşılan uygulamalardan biri de “*Câmiu'l-fusûleyn*'de olduğu gibi” tarzında yapılmıştır. Örneğin, “Yarın olduğunda veya şu iş şöyle olduğunda ben kâfirim” diyen kişinin hemen o anda kâfir olacağını söyleyen İbn Âbidin, bu yöntemi kullanarak “*Câmiu'l-fusûleyn*'de olduğu gibi, şu anda gelecekte kâfir olmaya rıza göstermeyi” meseleye gerekçe

²⁵ İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, III, 336. Başka bir örnek için bkz. *a.g.e.*, IV, 580.

²⁶ İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 421. Başka bir örnek için bkz. *a.g.e.*, IV, 594.

²⁷ İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 304. Diğer örnekler için bkz. *a.g.e.*, III, 326, 433, 451, IV, 265, 304, 370, 415, 590, V, 46, 100, 232, 254, 416, VI, 182, 683, VII, 29, VIII, 138, 391, 498.

olarak sunmaktadır.²⁸ Bunun yanında kendisi doğrudan başvurabilecek İbn Abidin'in *Câmîu'l-fusûleyn* üzerinden başka kaynağa başvuru yapması, bir yandan onunla aynı görüşte olduğunu belirtmenin diğer yandan bu görüşe katılan başka kaynakların varlığının gösterilmesinin yolunu oluşturmaktadır. Örneğin, talakı bir ay boyunca kadının nafakasının karşılanmaması şartına bağlayan kocaya karşı kadın tarafından bu şartın gerçekleştiği ve dolayısıyla talakın vaki olduğu iddiası öne sürüldüğünde, aksini savunduğu takdirde kocanın sözü kabul edilir ve nikâhın devamına hükmedilir. *Câmîu'l-fusûleyn*'de *Fevâidü Sadri'l-İslam* rumuzuyla zikredildiği üzere, nafaka meselesinde o şöyle demiştir: Süre sona erinceye kadar kadın geçimsizlik (nüşuz) yaparsa talakın vaki olmaması gerekir. Zira böyle yaptığında kadının nafaka hakkı bulunmamaktadır.²⁹

İbn Abidin her ne kadar "*Câmîu'l-fusûleyn*'deki dediğimize delâlet etmektedir", "*Câmîu'l-fusûleyn*'deki dediğimizi teyit etmektedir", "*Câmîu'l-fusûleyn*'deki şu ifadeden dolayı", "*Câmîu'l-fusûleyn*'de olduğu gibi" şeklindeki ifade tarzlarıyla kabul bakımından örnekler sunuyor olsa da, kimi zaman Şeyh Bedreddin'e muhalefet etmektedir. Örneğin, yukarıda "konuşmaksızın alıp vermek suretiyle icap" biçiminin örneği olarak geçen meseleden sonra "Fakir der ki" sözüyle cümleye başlayan İbn Âbidin, "*Câmîu'l-fusûleyn* sahibinin 'uygun olan, çobanın burada tazmin etmekle sorumlu (zâmin) olmamasıdır' sözü uygun değildir" diyerek

²⁸ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, III, 718. Örnekler için bkz. *a.g.e.*, III, 370, IV, 335, 379, 478, 543, 564, V, 21, 84, 92, 113, 165, 195, 201, 231, 241, 439, VI, 47, 174, 485, 706, VII, 182, 358, 414, VIII, 118, 419, 504.

²⁹ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, III, 356. Örnekler için bkz. *a.g.e.*, V, 33, 38, 95, 197, 279, 332, 409, 455, 547, VI, 154, 254, 610, VII, 407, 494, VIII, 58, 65.

Şeyh Bedreddin'in görüşünü kabul etmemektedir. Çünkü hayvanı getiren elçi, hayvanı çobana getirmekle elçilik hükmünden çıkarak yabancı olmuştur. Zira onun elçiliği sığırı çobana getirene kadardır. Çoban ona, "bunu kabul etmiyorum, sahibine geri götür" dediği zaman o sığırı bir yabancıya teslim etmiş veya bir yabancı ile geri göndermiş olmaktadır. Bundan dolayı çoban sorumludur.³⁰

SONUÇ

Şeyh Bedreddin, Osmanlı Devleti'nin fetret devri adı verilen döneminde yaşamıştır. Bu yüz yılda (14.yy.) Osmanlı'da yüksek tahsil imkânı bulunmadığı için çeşitli ilim merkezlerine seyahat etmek zorunda kalınmıştır. Bu seyahatler, kuruluş dönemindeki ilim hayatını canlandıran en önemli unsurlardan biri olmuştur. Tanınmış ilim merkezlerinde tahsillerini tamamlayıp yetişmiş birer âlim olarak memleketine dönenlerden biri de Şeyh Bedreddin'dir. Onun çalışmaları Osmanlı'daki fıkıh çalışmalarının karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Bunun en önemli göstergesi, fakihlerin Hanefî mezhebine mensup olmalarıdır. Şeyh Bedreddin'in eserleri, yeni kurulan ve dağılma tehlikesini atlatıp tekrar toparlanmaya başlayan devlet için erken dönem fıkıh çalışmalarını temsil etmektedir. Bu bakımdan özellikle *Câmiu'l-fusûleyn* pek çok müellifin başvuru kaynağı olmuştur.

İbn Abidin'in yaşadığı dönemde (19.yy.) Hanefi fıkıh literatürünün hemen bütün kaynakları medreselerin kütüphanelerinde yerini al-

³⁰ İbn Âbidin bu açıklamadan sonra söz konusu mesele ile kumaş meselesinin birbirinin aksi olduğunu belirtmektedir. Bkz. *Reddü'l-muhtar*, VIII, 330. Şeyh Bedreddin'in konu hakkındaki görüşleri için bkz. *Câmiu'l-fusûleyn*, II, 78. Ayrıca bkz. *Reddü'l-muhtar*, II, 386, III, 439, VI, 88, 178, VII, 33, 206, VIII, 69, 81, 220.

mış durumdadır. İlmiye teşkilatı oluşmuş, yargının başvuracağı yöntemler yerleşmiştir. Geceleri te'lif, gündüzleri de tedris ile uğraşan İbn Âbidin, *Reddu'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr* adlı haşiyesinde kendi zamanına kadar gelen literatürden kapsamlı olarak istifade etmiş, böylece Hanefî mezhebine ait kaynakçanın bir portresini çizmiştir.

Devletin ilk dönem âliminin bir eserinin son dönem âliminin eserindeki katkısı, mezhep literatürüne katkısı bakımından önemlidir. *Câmîu'l-fusûleyn*'in hemen her konuda yüzlerce kez iktibas edilmiş olması önemlidir. Klasik literatürün son halkalarından birini, temsil bakımından belki de en önemlisini teşkil eden müelliflerden İbn Âbidin'in genel tutumu, meseleleri kaynağa bağlarken söz konusu kaynağı olabildiğince öncelemek şeklinde olmuştur. Bu genel tavır içinde *Câmîu'l-fusûleyn*'de öyle olduğu için meselenin çoğunlukla o şekilde sonuçlandırılması, bu çalışmadaki amacın yeni araştırmalarla güncellenmesi gereğini bir kere daha ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Alâuddin Muhammed, *Kurretu Uyûni'l Ahyâr li-Tekmileti Reddi'l-Muhtâr*,
Bulak 1299/1882.

Âşıkpaşazâde, Derviş Ahmed, *Tevârih-i Âl-i Osman* (nşr. Nihal Atsız,
İstanbul 1949.

Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usulü*, İstanbul 1992, 2.B.

Bardakoğlu, Ali, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, XVI.

Brockelmann, Carl, *Supplementband*, Leiden 1937-1942.

Cici, Recep, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, Bursa 2001.

Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, trc. Osman Keskiöđlu, Konya 1981.

el-Bağdâdî, İsmâil Paşa, *Hediyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsaru'l-Musannifin*, İstanbul 1951-1955.

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul 1966.

Halil b. İsmail, *Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin Menâkıbı* (haz. Abdülbâki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey), İstanbul 1967.

İbn Âbidin, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilaziz b. Ahmed b. Abdurrahîm el-Hüseynî ed-Dımaşkî *Mecmûatü'r-resâil*, (bir ciltte iki cüz), ty.,yy.

-----, *Reddü'l-Muhtâr*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1421/2000.

İbn Arabşâh, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. İbrâhîm ed-Dımaşkî (ö. 854/1450) *Ukûdü'n-nâsiha* (et-Temûmî, Takıyyüddîn b. Abdilkâdir, *et-Tabakâtu's-seniyye fî terâcîmi'l-fukahâi'l-Hanefiyye* içinde), Süleymaniye Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Bölümü, nr. 1609, v. 284a.

Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul 1989.

Kaya, Eyüp Said, "Mütekaddimîn ve Müteahhirîn", DİA, XXXII.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcîmu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Dımeşk 1957.

Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcîmi'l-Hanefiyye*, Beyrut 1998.

Mehmed Neşrî, *Kitâbı-Cihannümâ* (nşr. Faik Reşit Unat, Mehmed Altay Köymen, Ankara 1957.

Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmânî* (haz. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Ramazan Tosun, İstanbul 1996.

Mehmet Zihni, *Kitâbu't-Terâcim*, İstanbul 1304.

- Özen, Şükrü, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", *TALİD*, İstanbul 2005, c. 3, sy. 5.
- Sarkis, Yûsuf İlyas, *Mucemu'l-Matbaâti'l-Arabiyye ve'l-Muarrebe*, Kahire 1928.
- Taşköprizâde, İsâmüddîn Ahmed b. Muslihuddîn, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye* (thk. Ahmet Subhi Furat, İstanbul 1985.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi (OT.)*, Ankara 1988.
- Ziriklî, Hayruddin el-Alâm, *Kâmusu Terâcimi li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Mustarabin ve'l-Müsteşrikin*, Beyrut 1969.